

Wioletta KNAPIK

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

wioletta.knapik@urk.edu.pl

ENDOGENICZNY ROZWÓJ LOKALNY NA TLE PARTYCYPACYJNEGO MODELU WSPÓLDZIAŁANIA NA OBSZARACH WIEJSKICH

Streszczenie. Artykuł podejmuje problematykę endogenicznych czynników rozwoju obszarów wiejskich. Racjonalne i efektywne wykorzystanie dostępnych zasobów jest szczególnie istotne dla drobnych gospodarstw rolnych. Aby sprostać warunkom konkurencji i osiągnięcia optymalnego poziomu dochodów – muszą zdwersyfikować swoje źródła dochodu, na przykład poprzez oferowanie usług społecznych, skierowanych do różnych grup odbiorców. Podjęcie takiej działalności wymaga współpracy rolników i ich rodzin, mieszkańców wsi oraz beneficjentów usług społecznych. Przedstawiono ideę Wspólnoty Gospodarstwa Społecznego (WGS), która wdraża działania adresowane do mieszkańców wsi, miast oraz obszarów peryferyjnych. Głównym celem WGS jest integracja lokalnej społeczności, włączająca nowych aktorów społecznych, kooperacja na poziomie jednostek i instytucji oraz budowanie i zacieśnianie więzi społecznych i międzypokoleniowych.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, rozwój lokalny, Wspólnota Gospodarstwa Społecznego (WGS)

LOCAL ENDOGENOUS DEVELOPMENT IN THE LIGHT OF THE PARTICIPATION MODEL OF COOPERATION IN RURAL AREAS

Abstract. The paper describes the factors that determine a rural development. The rational and effective use of the resources is especially important for the small farms. They have to diversify their income sources to be more competitive and to achieve a stable income. For example there would be social services for the different groups. Such activity requires the cooperation between farmers and their families with rural inhabitants and with beneficiaries of the social services. The idea of Community-based Social Farming (CSF) has been presented. There are realized the different tasks in the scope of CSF which are dedicated to inhabitants of: cities, rural and outskirts areas. The main goal of CSF is to: local integration, incorporate new social actors, cooperation between individuals and between

institutions as well as the creating and strengthening social and multigenerational bonds.

Keywords: rural areas, local development, Community-based Social Farming (CSF)

1. Wstęp

Obszary wiejskie w Polsce w znacznym stopniu różnią się pod względem wpływu różnych czynników, w tym: historycznych, przyrodniczo-glebowych, poziomu infrastruktury technicznej, istniejącego potencjału społecznego, jakości życia, zmian demograficznych oraz mobilności przestrzennej. Powoduje to konieczność dostosowania polityk: unijnej, krajowej i regionalnej, uwzględniających lokalne potrzeby oraz potencjał danej społeczności. Zróżnicowanie gospodarstw rolnych determinuje rodzaj podejmowanych przez nie działań. Wpływa również na konieczność podejmowania dodatkowych działań, które zapewnią odpowiedni poziom dochodów danego gospodarstwa. Model ich funkcjonowania może przybierać różne formy. Pierwsza z nich to pozarolnicze źródła dochodu, które mogą uzupełniać podstawową działalność rolniczą. Drugi wariant stanowi odwrotność poprzedniej wersji – uprawa roli lub hodowla zwierząt jest uboczną formą działalności gospodarstwa. Dla tych podmiotów podstawowym źródłem utrzymania są dochody z pozarolniczej działalności. Drobne gospodarstwa dysponują znacznymi zasobami siły roboczej, które zwykle nie są efektywnie wykorzystywane, a wysiłek włożony w pracę wykonywaną w gospodarstwie w połączeniu z małym zaangażowaniem mechanicznej siły roboczej nie znajduje odzwierciedlenia w wynikach finansowych. Alternatywę dla obu tych form stanowi pozyskiwanie dochodów dzięki wykorzystaniu potencjału gospodarstwa wiejskiego. Efektywne funkcjonowanie drobnych gospodarstw rolnych jest możliwe dzięki dywersyfikacji źródeł dochodu oraz podejmowaniu pozarolniczych funkcji, jak również wykorzystaniu działalności rolniczej do poszerzania zakresu oferowanych usług, w tym społecznych, skierowanych do różnych grup odbiorców. Taka forma działalności gospodarczej na obszarach wiejskich może być również podejmowana przez innych mieszkańców wsi, niezwiązanych z rolnictwem lub hodowlą, lecz angażująca ich kapitał, którym jest budynek, nieuprawiany grunt lub inne elementy infrastruktury.

Problematyka artykułu koncentruje się na tym ostatnim wariancie, stanowiącym nową perspektywę dla działalności drobnych gospodarstw rolnych lub gospodarstw wiejskich. Podejmuje kwestie rozwoju lokalnego uwzględniającego specyfikę, potrzeby oraz kapitał społeczny województwa małopolskiego. Istotnym aspektem tych przedsięwzięć jest kooperacja rolników oraz innych mieszkańców wsi, zmierzająca do osiągnięcia synergicznego efektu wspólnych działań. Na podstawie Wspólnoty Gospodarstwa Społecznego przedsta-

wiona zostanie idea wpisująca się w zrównoważony rozwój, bazująca na współpracy różnych podmiotów oraz podejmowaniu działań kooperatywnych.

2. Regionalne zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce

Czynniki, które determinują kierunki rozwoju obszarów wiejskich zróżnicowanych regionalnie, są ze sobą ściśle powiązane. Wśród nich można wymienić splot różnych historycznych losów, których skutki ekonomiczno-społeczne są w dalszym ciągu odczuwalne. Nierównomierny rozwój poszczególnych regionów nie tylko wiąże się z zasobami naturalnymi, ale również z polityką, której wyraźny wpływ zaznaczył się w czasach zaborów. Gospodarstwa wielkopowierzchniowe i odpowiednie wykorzystanie ich potencjału przez Prusaków sprawiło, iż zabór ten był wiodącym pod kątem rozwoju nowoczesnego rolnictwa, stanowiąc jeden z głównych rynków produkcji żywności w Niemczech. Natomiast polityka Rosji i Austrii w dużym stopniu przyczyniła się do niskiej wydajności tego sektora gospodarki na obszarach wiejskich pozostających pod wpływem tych dwóch zaborców. Kolejnym punktem zwrotnym w historii, który znacząco wpłynął na regionalne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich, były pierwsze dziesięciolecia po zakończeniu II wojny światowej. Rozwój przemysłu wydobywczego i hutniczego spowodował, iż obszary wiejskie, pod wpływem migracji ich rdzennych mieszkańców do miast i powstających tam nowoczesnych ośrodków przemysłowych (np. Nowa Huta i Huta Katowice), wyludniały się, a rolnictwo coraz bardziej traciło na znaczeniu. Na terenach posiadających korzystne warunki do prowadzenia działalności rolniczej powstawały Państwowe Gospodarstwa Rolne. Im większe i bardziej znaczące w zakresie udziału w gospodarce regionu – tym po likwidacji PGR-ów dotkliwsze były skutki dla społeczności¹.

Współcześnie struktura wielkości gospodarstw rolnych jest jedną z determinant rozwoju regionalnego obszarów wiejskich. W odniesieniu do gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha większość stanowią drobne, do 5 ha użytków rolnych (UR). Wyjątkiem jest województwo warmińsko-mazurskie, w którym najwyższy udział mają gospodarstwa o powierzchni powyżej 15 ha UR. Na podstawie danych z ostatniego (2010 rok) Powszechnego Spisu Rolnego działalność rolniczą w Polsce prowadziło niemal półtora miliona gospodarstw indywidualnych o powierzchni powyżej 1 ha UR. Najwięcej z nich znajdowało się w województwach: mazowieckim (15,25%), lubelskim (12,54%) i małopolskim (10,17%). Udział gospodarstw obszarowo najmniejszych – od 1 do 5 ha UR – był najwyższy w województwach: małopolskim (83,25%), podkarpackim (81,60%), śląskim (73,29%) oraz świętokrzyskim (64,39%). Wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstwa

¹ Knapik W., Kowalska M.: Zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce na tle procesów społeczno-ekonomicznych i demograficznych. „Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych”, nr 1, 2014.

zwiększa się także udział w danej grupie obszarowej gospodarstw aktywnych gospodarczo, prowadzących działalność rolniczą. W Polsce dochodowość gospodarstw z tytułu prowadzenia działalności rolniczej jest raczej na niskim poziomie. Jedynie 22,6% gospodarstw deklaruje utrzymywanie się tylko z produkcji rolniczej. Dla 40,2% gospodarstw dochód z rolnictwa stanowi do 9% dochodów ogółem. Wiodącymi obszarami, w których gospodarstwa utrzymują się głównie z pracy poza rolnictwem, są województwa położone na południu Polski: małopolskie, śląskie, i podkarpackie. Na tym terenie ponad połowa gospodarstw 90% swoich dochodów pozyskuje ze źródeł pozarolniczych. Z kolei w tych samych województwach odnotowano najniższe wskaźniki (ok. 1%) udziału emerytury i renty w dochodach ogółem. Wskazuje to jednoznacznie z jednej strony, na operatywność właścicieli tych gospodarstw, którzy potrafią odnaleźć się w realiach niskodochodowego rolnictwa, z drugiej strony – są to ludzie w wieku produkcyjnym, na co wskazuje niski odsetek udziału emerytur i rent w dochodach ogółem. Ponadto głównie przez gospodarstwa usytuowane w tych województwach dodatkowe przychody, poza rolnictwem, pozyskiwane są wskutek prowadzenia działalności gospodarczej. W szczególności jest to województwo małopolskie, gdzie 13% z dochodu ogółem pozyskiwane jest z pozarolniczej działalności gospodarczej. Wynik ten sugeruje większą niż w innych regionach przedsiębiorczość rolników. Jeżeli muszą lub chcą poszukiwać nowe źródła zarobkowania – uruchamiają własną działalność gospodarczą. Potwierdza to również niski odsetek (13,7%) uzyskiwania przez gospodarstwa rolne z terenu tego województwa dodatkowych pozarolniczych źródeł dochodu z tytułu pracy najemnej².

3. Partycypacja społeczna w endogenicznym rozwoju lokalnym

Zróznicowanie obszarów wiejskich w Polsce determinuje kierunki rozwoju lokalnego. Aby móc efektywniej konkurować na coraz bardziej wymagającym rynku produktów i usług rolniczych, należy optymalnie wykorzystywać wszystkie dostępne zasoby. Wymaga to poszukiwania pozarolniczych źródeł dochodu. Natomiast istniejące rolnicze miejsca pracy, które nie generują oczekiwanych zysków, powinny stanowić dodatkowe, lecz nie jedyne źródło zarobkowania. Wzrastające potrzeby i oczekiwania konsumentów oraz wzmagająca się konkurencja na rynku produktów i usług rolniczych powodują, że indywidualny rolnik, prowadzący małe gospodarstwo, ma coraz większe problemy, aby sprostać wszystkim tym

² Opracowanie własne, za Martą Czekaj (Uniwersytet Rolniczy w Krakowie), na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych.

wyzwaniom. Optymalnym rozwiązaniem, zwłaszcza dla drobnych gospodarstw, jest podejmowanie wspólnych, kolektywnych działań³.

Spośród licznych teorii poświęconych kolektywizmowi, zrzeszaniu się, spółdzielczości i innych form współdziałania i współpracy pragnę powołać się na ideę Wilhelma von Humboldta. Jego wizja wspólnotowości jest najbardziej adekwatna do Wspólnoty Gospodarstwa Społecznego, którą omówię w dalszej części artykułu.

Humboldt postrzega wspólnotowość na tle więzi łączących członków danej narodowości czy danego regionu, które warunkują zdolność społeczeństwa do zrzeszania się. Samo zrzeszanie się nie należy rozumieć jako procesu zmierzającego do przekształcania się społeczeństwa w jednolitą masę, lecz jako wartość, która podkreśla oryginalność jednostek tworzących daną społeczność. Zrzeszenie, w ujęciu W. von Humboldta, jest formą życia wspólnotowego, które jest odległe pojęciowo od społeczeństwa czy państwa. Przede wszystkim dlatego, że jednostka nie rodzi się członkiem jakiegoś stowarzyszenia, tak jak jest to w przypadku społeczeństwa. O przynależności do danego stowarzyszenia jednostka decyduje świadomie, zwłaszcza w takich sytuacjach, gdy jest w pełni przekonana o tym, że realizacja konkretnych zadań przekracza możliwości pojedynczej osoby. Zatem celowe i świadome działanie jednostki czyni zrzeszenie strukturą celową i utylitarną. Zrzeszenie tym między innymi różni się od państwa, że inicjatywy podejmowane w ramach stowarzyszenia mają charakter dobrowolny i endogeniczny, a więzi łączące ich członków są naturalne i przypominają więzi „narodowe”. Państwo odgórnie narzuca pewne działania, które mając masowy charakter, powodują, że jednostki nie mogą lub nie chcą w pełni się z nimi identyfikować. Więzy łączące członków dobrowolnie zakładanego zrzeszenia są bardzo silne, wynikające ze styczności bezpośrednich. Zupełnie inne więzi łączą członków danego państwa: mają one charakter sformalizowany, a ich występowanie zawdzięcza się jedynie istnieniu władzy. Zdaniem W. von Humboldta dużo większe znaczenie, z punktu widzenia praktycznych wartości wynikających z realizacji celów, mają „pojedyncze połączenia” niż „połączenia powszechne”. Zrzeszenie składa się z niewielkiej liczby jednostek, które znają się nawzajem i dzięki temu cele, które realizuje, są bardzo konkretne, silnie wiążące członków tej organizacji. Skutkuje to tym, iż wyznaczone zadania ściśle dotyczą losu konkretnej społeczności. Zrzeszenie nie ma tendencji do wybiegania poza obszar zainteresowania, skupia się na zadaniach mających na celu zaspokojenie potrzeb społeczności lokalnej. Autor twierdził, że zrzeszenie stanowi odrębną, specyficzną strukturę, różniącą się nie tylko od państwa i narodu, ale także od społeczeństwa rozumianego jako struktura masowa. Owa struktura, którą może być na przykład lokalne stowarzyszenie czy związek, ma charakter utylitarny. Wolność w zakresie kreowania tejże struktury nie oznacza jednak nieograniczonej wolności jednostek wchodzących w jej skład. Zachowanie wewnętrznej spójności wymaga konformizmu, który w tym przypadku oznacza gotowość do kompromisów. Jednakże tenże

³ Knapik W.: Zmiany na polskiej wsi w perspektywie Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020. „Europa Regionum”, t. XXII, 2015.

konformizm jest postawą, która wynika z wewnętrznego przekonania, a nie zewnętrznego przymusu. Mechanizm ten powoduje, że związki budowane w oparciu o przekonanie i chęć ludzi są trwalsze niż państwo. Trwałość tę gwarantuje nie tylko wolna wola członków zrzeszenia, ale również ogromny trud i ilość czasu potrzebna do tego, aby ów związek ukonstytuować. Dzieło, w stworzenie którego wkładamy dużo pracy, jest tym samym dużo trwalsze od tego, które nie wymaga od nas aż takiej determinacji. Humboldt dokonał również porównania zrzeszenia do żywego organizmu, jako organizacji samorządnej i wewnętrznie zorganizowanej. Należy zauważyć, że jego koncepcja „zrzeszenia” nie oznacza kolektywizacji jako celu, któremu muszą podporządkować się jednostki, tracąc swój indywidualizm. Wręcz przeciwnie, struktura złożona z jednostek funkcjonujących „z siebie i dla samych siebie” oznacza, iż owa struktura jest wypadkową „indywidualności” poszczególnych jednostek. Zbiorowość, jaką jest zrzeszenie, to zbiór indywidualnych jednostek, a struktura tej zbiorowości jest taka sama, jak budowa każdej jednostki. Podstawowym celem zrzeszenia jest samodoskonalenie, które nie jest celem obiektywnym, lecz subiektywnym i zindywidualizowanym. Zrzeszenie, które nie jest przymusową formą, zapewnia prawidłowe funkcjonowanie różnorodnym jednostkom, mogącym w każdej chwili przystąpić lub wystąpić z takiej organizacji. Dowolna ich liczba powoduje, że jednostka może swobodnie zmieniać swą przynależność lub zakładać swoje zrzeszenia. Zatem doskonalenie się danej zbiorowości odbywa się dzięki doskonaleniu każdej jednostki z osobna⁴.

Tak rozumiany kolektywizm może być realizowany tylko w warunkach demokracji, gwarantującej oddolny, a nie stymulowany z zewnątrz proces łączenia się jednostek i podmiotów wokół celu, które postrzegają jako wspólny. W czasach realnego socjalizmu, kiedy w Polsce wymuszano konieczność podejmowania kolektywnych działań, idea zrzeszania się, rozumianego jako wyraz woli jednostki, została wypaczona. Obrazują to między innymi badania przeprowadzone przez Andrzeja Piekareę w latach 1974-1975 w zakresie aktywności społeczności wiejskiej, mających wówczas formę spółdzielni. Na podstawie tych badań sformułowano ogólny wniosek, iż wiedza o zasadach spółdzielczości wśród ludności wiejskiej była niewielka. Odnotowano także nieznaczny odsetek spółdzielców, którzy wyrażali chęć współpracy w ramach realizacji wspólnych celów, a dodać należy, że sama idea spółdzielczości wiąże się ze współdziałaniem i wzajemną pomocą oraz samorządnością, której celem jest integracja członków danej organizacji spółdzielczej. W przypadku tej ostatniej aż 90% badanych akceptowało ideę samorządności, jako możliwość wpływu oraz partycypacji w procesie zarządzania spółdzielnią, przy czym 70% respondentów stwierdziło, że idea ta w praktyce nie była realizowana⁵.

⁴ Chmieliński M.: Atomizm a indywidualizm. Rozważania nad myślą polityczną i prawną Wilhelma von Humboldta. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004.

⁵ Starosta P.: Więż społeczna z organizacjami masowymi w społecznościach wiejskich, [w:] Gorlach K., Seręga Z. (red.): Wieś polska w procesach transformacji ustrojowej. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1993.

Na początku przejścia do gospodarki rynkowej w Polsce znaczenie i potrzebę współpracy podkreślali uczestnicy Międzynarodowego Sympozjum „Doświadczenia i przyszłość spółdzielczości rolniczej w gospodarce rynkowej”, którzy akcentując walory przedsiębiorczości, stwierdzili, że istotą spółdzielni jest służenie interesom jej członków, a cel ten „[...] może być trwale postrzegany tylko przy zachowaniu przez spółdzielnię takich tradycyjnych wartości, jak duch współdziałania oparty na samopomocy, rzetelność działań, troska o dobro całych grupowych lub lokalnych społeczności, zachowanie podmiotowości członków w systemie zarządzania spółdzielnią”⁶.

Działalność spółdzielcza spośród innych modeli przedsiębiorczości gospodarczej wyróżnia się tym, że współdziałanie wielu podmiotów ma na celu spełnienie indywidualnych potrzeb twórców spółdzielni i środowiska, z którego oni się wywodzą. Spółdzielczość może być odbierana trójwymiarowo: dla jednych będzie to rodzaj przedsiębiorczości gospodarczej, dla innych swoisty stan posiadania lub rodzaj aktywności społecznej. Jeżeli spółdzielczość postrzegana jest jako wyraz przedsiębiorczości gospodarczej, sugeruje to, że takie działanie ma na celu zaspokojenie wspólnych oczekiwań. Jeżeli w spółdzielczości pojawia się jakaś forma własności, znamionuje to istnienie wspólnych praw do środków produkcji. Natomiast w sytuacji, kiedy spółdzielczość jest wyrazem aktywności społecznej, to mamy do czynienia z działaniami gospodarczymi mającymi na celu zarówno rozwój spółdzielni, jako przedsiębiorstwa, jak i promowanie samej spółdzielczości, jako formy współdziałania. Zróżnicowanie działalności podejmowanych przez spółdzielnie zależne jest od tego, czego oczekują jej członkowie i jakie są potrzeby lokalnego rynku⁷. Z tym wiążą się wprawdzie pewne problemy, jak na przykład historyczne podstawy powstania danej spółdzielni, etapy jej rozwoju oraz zmieniające się lub nie cele jej działań od powstania do chwili obecnej⁸. W trakcie prowadzenia swojej działalności spółdzielnie borykają się na co dzień z podobnymi problemami jak inne podmioty gospodarcze. Pomimo iż spółdzielnie z założenia są zarządzane i finansowane przez osoby je tworzące, to aby przetrwać na rynku, zobowiązane są do przestrzegania tych samych zasad rynkowych, co konkurencja. Po prostu ich produkty, jeżeli nie mogą być lepsze, to muszą być przynajmniej tańsze, czyli atrakcyjniejsze pod tym czy innym względem. Oprócz tego wszystkie formy działania spółdzielczego, zarówno te starsze, jak i nowe, są zmuszone oprzeć się współczesnym wyzwaniom i procesom, w wymiarze globalnym, lokalnym, technologicznym i indywidualnym.

⁶ Boczar K., Szelązek T., Wala F.: Węzłowe problemy przełomu w polskiej spółdzielczości rolniczej przy przechodzeniu do gospodarki rynkowej, [w:] Pudełkiewicz E., Wierzbicki Z.T. (red.): Spółdzielczość rolnicza w gospodarce rynkowej. Doświadczenia i przyszłość. Spółdzielczy Instytut Badawczy, Warszawa 1993.

⁷ Vinogradnik K. i in.: Funkcjonowanie różnych form działalności spółdzielczej na obszarach wiejskich – studia przypadków, [w:] Spółdzielczość w świadomości rolników i doradców oraz praktyczne wykorzystywanie idei spółdzielczej do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. CDR w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków 2013.

⁸ Dyka S.: Polska spółdzielczość po integracji z Unią Europejską. Warszawska Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2004.

alnym (preferencje konsumenckie)⁹. Należy wszakże podkreślić, że spółdzielczość, jako działalność społeczno-gospodarcza, jest wysoce demokratyczną strukturą, której najważniejszym przejawem tejże demokracji jest samorząd spółdzielczy¹⁰. Największy kapitał spółdzielni stanowią ludzie, którzy są współwłaścicielami, współpracownikami oraz wspólnie odpowiadają za swoją spółdzielnię. To dla nich wprowadzają szerszy zakres aktywności biznesowych, niż ma to miejsce w przedsiębiorstwach kapitałowych¹¹.

W działaniach spółdzielczych, ukierunkowanych na funkcjonowanie na obszarach wiejskich, dominują te szczególnie związane z działalnością rolniczą. Należą do nich tradycyjnie spółdzielnie mleczarskie, ogrodnicze, pszczelarskie, a także spółdzielnie produkcyjne tworzone przez rolników i pomocowe, jakimi są na przykład Gminne Spółdzielnie „Samopomoc Chłopska”. Aby wspierać ich działania, utworzono również Banki Spółdzielcze¹². Pozycja osób będących członkami jakiejś spółdzielni jest ważna dla lokalnej społeczności. Przedstawiciele ruchów spółdzielczych goszczą na listach wyborczych wszystkich ugrupowań. Dzięki temu spółdzielczość obecna jest także w polityce, a jej znaczenie stale rośnie. Należy również podkreślić, że zakładane przez rolników grupy producenckie w wielu przypadkach opierają swą działalność na zasadach obowiązujących w spółdzielczości¹³. Gdyby spółdzielczość odrzuciła z jej altruistycznych zasad i jej działania przekładałyby się tylko na odnoszone korzyści materialne, to pozbawiłyby się bodźca do rozwijania swojej przedsiębiorczości. Ograniczając się tylko do partykularnych interesów, spółdzielcy wkrótce zostaliby wyeliminowani z rynku przez tych, którzy na interesach znają się lepiej, ponieważ głównie tym się zajmują i w swoich poczynaniach nie mają żadnych wątpliwości natury moralnej¹⁴.

4. Wspólnota gospodarstwa społecznego jako przejaw nowego typu spółdzielczości wiejskiej w endogenicznym rozwoju lokalnym

Wspólnota Gospodarstwa Społecznego (WGS) jest projektem realizowanym przez autorkę artykułu wspólnie z Gospodarstwem Społecznym „Oaza pod Lasem” w Daleszynie,

⁹ Brzozowski B.: Spółdzielczość wiejska w aktywizacji środowisk lokalnych na tle jej współczesnych problemów. Małopolskie Stowarzyszenie Doradztwa Rolniczego, Kraków 2005.

¹⁰ Magdoń A.: Teoretyczne aspekty rozwoju spółdzielczości w Polsce w latach 1945-1975. Instytut Ekonomii KUL, Wydział Zamiejscowy Nauk o Społeczeństwie, Stalowa Wola 2008.

¹¹ Domagański A.: Wyzwania stojące przed spółdzielczością w III RP, [w:] Skoczek T. (red.): Spółdzielczość w budowie społeczeństwa obywatelskiego – historia i współczesność. Muzeum Niepodległości, Warszawa 2013.

¹² Boguta W. i in. (red.): Spółdzielczość wiejska jako jedna z głównych form wspólnego gospodarczego działania ludzi. Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa 2011.

¹³ Kozera A.: Transformacja spółdzielczości wiejskiej oraz jej skutki społeczno-gospodarcze i polityczne. Wydawnictwo „U Poety”, Kielce 2013.

¹⁴ Dąbrowska M.: Ręce w uścisku, [w:] Błesznowski B. (red.): Kooperatyzm, spółdzielczość, demokracja: wybór pism. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014.

w województwie wielkopolskim. Bazuje na idei rolnictwa społecznego, lecz stanowi nowe podejście, uwzględniające edukację ekologiczną, angażujące lokalną społeczność, w myśl idei spółdzielczości.

Rolnictwo społeczne, rozwijające się w Europie od końca XX wieku, wykorzystuje zasoby roślinne i zwierzęce celem umożliwiania rekreacji, terapii, rehabilitacji, edukacji oraz świadczenia nowych usług społecznych na rzecz przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu. Rolnictwo społeczne powiązane jest z niewielkimi gospodarstwami, które świadczą usługi na rzecz różnych grup społecznych oraz umożliwiają wspólne (z rodziną rolnika) użytkowanie ziemi, opiekę nad zwierzętami gospodarskimi itp. Adresuje swoje usługi do następujących grup społecznych: starsi, dzieci, młodzież, niepełnosprawni intelektualnie i fizycznie, resocjalizowani (więźniowie), leczący się z uzależnień, długotrwale bezrobotni, nieuleczalnie chorzy i inni. Rolnictwo społeczne łączy politykę UE z polityką regionalną w zakresie rozwoju obszarów wiejskich, polityki społecznej oraz w obszarze: zdrowia, edukacji oraz prawnym. Gospodarstwa rolne jednocześnie wywierają wpływ, jak również korzystają ze wsparcia organizacji pozarządowych (tzw. trzeci sektor), różnych grup charytatywnych, świadczących wolontariat oraz organizacji i instytucji reprezentujących sektor publiczny¹⁵.

Gospodarstwo społeczne, w którym przeprowadzany jest pilotaż WGS, położone jest w Wielkopolsce, która ma bogate tradycje w zakresie spółdzielczości. Współpraca spółdzielni z gospodarstwami indywidualnymi istnieje tam od ponad 60 lat i realizowana jest na dwóch płaszczyznach: produkcyjnej i edukacyjno-gospodarczej. W aspekcie produkcyjnym podstawą była produkcja zwierzęca, a rola spółdzielni to przede wszystkim dostarczenie loch i cieląt wraz z niezbędnymi do ich chowu paszami oraz zapewnienie opieki zootechnicznej i weterynaryjnej. Dodatkowo gwarantowano odbiór zwierząt przez spółdzielnię jej własnym transportem, bezpośrednio od rolnika. Współpraca w produkcji roślinnej ograniczała się jedynie do odbioru/skupu przez spółdzielnię produktów roślinnych, jak na przykład: owoce, pomidory, ogórki, czerwone buraki, w celu dalszej przeróbki. Oprócz tego spółdzielcy razem z gospodarującymi indywidualnie rolnikami wzajemnie pomagali sobie przy pracach rolniczych, od siewu począwszy – na zbiorach kończąc. Drugą płaszczyznę współpracy była edukacja, realizowana podczas szkoleń organizowanych dla rolników i spółdzielców przez agronomów zatrudnianych przez spółdzielnię. Ponadto wspólnie budowano obiekty użyteczności publicznej, do których zaliczyć można: przedszkola, ośrodki zdrowia, domy kultury oraz klubokawiarnie¹⁶.

¹⁵ Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie: „Rolnictwo społeczne: zielone usługi terapeutyczno-opiekuńcze oraz polityka społeczna i zdrowotna” (opinia z inicjatywy własnej), 2013/C 44/07; <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52012IE1236>.

¹⁶ Ławniczak I.: Rolnicza spółdzielczość produkcyjna w Wielkopolsce w latach 1949-1974. PWN, Warszawa-Poznań 1977.

W bezpośrednim sąsiedztwie lokalizacji pilotażowej WGS (Daleszyn koło Gostynia, województwo wielkopolskie) od początku lat 70. XX wieku funkcjonowały 22 spółdzielnie, z czego do dzisiaj przetrwały tylko cztery (tabela 1). Być może głównym powodem zaprzestania działalności pozostałych osiemnastu spółdzielni jest brak nowoczesnego podejścia do zarządzania i marketingu. Możliwości, jakie posiada obecnie marketing, umożliwiłyby zbadanie rynku pod kątem jego potrzeb, określenie możliwości produkcyjno-usługowych spółdzielni, aby na końcowym etapie działań marketingowych skorelować jedno z drugim¹⁷.

Tabela 1

Spółdzielnie działające w okolicach Gostynia od początku lat 70. XX wieku

Lp.	Wyszczególnienie	
	nazwa spółdzielni	miejsowość
1.	Spółdzielnia Transportu Wiejskiego	Gostyń
2.	Spółdzielnia Kominiarska	Gostyń
3.	Spółdzielnia Mleczarska*	Gostyń
4.	Spółdzielnia Budownictwa Wiejskiego	Gostyń
5.	Gminna Spółdzielnia Samopomoc Chłopska	Gostyń
6.	Spółdzielnia Pracy Mechanika	Gostyń
7.	Spółdzielnia Zabawkarska Pallas	Gostyń
8.	Spółdzielnia Pracy Przemysłu Skórzanego ASKO	Gostyń
9.	Powszechna Spółdzielnia Spożywców	Gostyń
10.	Spółdzielnia Ogrodniczo-Pszczelarska	Gostyń
11.	Spółdzielnia Pracy Deksolit	Gostyń
12.	Bank Spółdzielczy w Gostyniu*	Gostyń
13.	Wojewódzki Związek Gminnych Spółdzielni	Gostyń
14.	Spółdzielnia Kółek Rolniczych	Gostyń
15.	Spółdzielnia Mieszkaniowa*	Gostyń
16.	Związek Plantatorów Buraka Cukrowego Cukrownia „Gostyń”	Gostyń
17.	Spółdzielnia Rzemieślnicza	Gostyń
18.	Rzemieślnicza Spółdzielnia Zaopatrzenia i Zbytu	Gostyń
19.	Spółdzielnia Krawiecka Gostynianka	Gostyń
20.	Spółdzielnia Rolnicza Daleszyn	Daleszyn
21.	Spółdzielnia Tapicerska	Piaski
22.	Spółdzielnia Inwalidów Simet*	Piaski

Uwaga: * Spółdzielnie przetrwały do dzisiaj.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji przekazanych przez p. Zdzisława Dudka, właściciela Gospodarstwa Społecznego „Oaza pod Lasem” w Daleszynie.

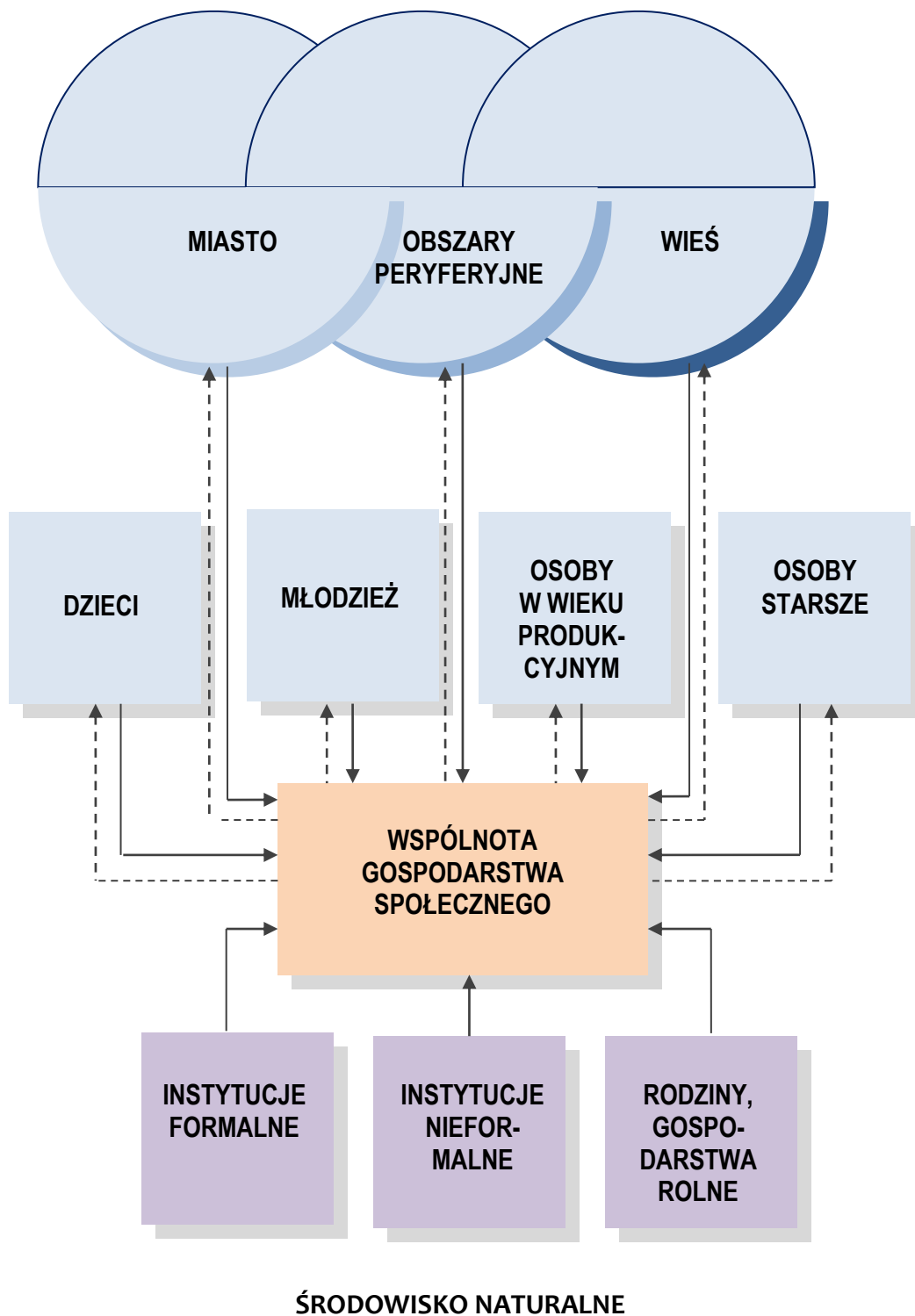
Wspólnota Gospodarstwa Społecznego na tle istniejących w świecie form rolnictwa społecznego wyróżnia się dzięki połączeniu różnych funkcji społecznych, środowiskowych i gospodarczych, którym przyświeca idea spółdzielczości. Główną ideą WGS jest integracja lokalnej społeczności, tworzenie nowych więzi wiążąco-pomostowych, działanie na rzecz konstytuującej się wspólnoty składającej się z mieszkańców zarówno wsi, miast, jak i obszarów peryferyjnych. Beneficjentami WGS są różne grupy społeczne – dzieci, młodzież, osoby w wieku produkcyjnym oraz emeryci i renciści. Gospodarstwo to jest wspierane przez różne instytucje i organizacje nieformalne, formalne, jak również gospodarstwa

¹⁷ Drozd-Jaśniewicz I., Wiatrak A.P.: Spółdzielczość wiejska w gospodarce rynkowej (uwarunkowania działania i zmian). Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa 2003.

indywidualne. WGS działa w określonej przestrzeni społecznej, harmonizującej ze środowiskiem przyrodniczym. Struktura WGS obejmuje lokalnych rolników, właścicieli gospodarstw posiadających grunt, zwierzęta gospodarskie, zwierzęta domowe, budynki gospodarcze, stawy hodowlane, nieużytki oraz inne elementy infrastruktury stanowiące potencjał WGS. Zakres działalności WGS obejmuje: usługi społeczne (opiekuńcze), pomoc społeczną, rehabilitację, terapię, edukację i działania pedagogiczne, rynek pracy, integrację międzypokoleniową, turystykę i wypoczynek, sport i rekreację, kulturę i sztukę, ochronę dziedzictwa kulturowego, tradycyjne rzemiosło i rękodzielnictwo, rolnictwo wspierane przez konsumentów, tradycyjne uprawy i hodowlę, lokalne przetwórstwo (produkty lokalne), sprzedaż bezpośrednią oraz usługi gastronomiczne. Zatem nowa wspólnota składa się z rolników, gospodarzy, ich rodzin, którzy stanowią formalne lub nieformalne kooperatywy wspólnie z beneficjentami usług społecznych, instytucjami i organizacjami. WGS jest prekursorem i awangardą nowej formy przedsiębiorczości wiejskiej, nawiązującej do idei spółdzielczości, która wykorzystując synergiczny potencjał jednostek i całej wspólnoty, działa w sektorze rolno-spożywczym. Oprócz świadczenia usług społecznych, stwarza inne możliwości pozyskiwania dochodów z poza- oraz okołorolniczej działalności (np. sprzedaż bezpośrednia)¹⁸. Strukturę WGS przedstawia rys. 1.

Wspólnota Gospodarstwa Społecznego, jako projekt pilotażowy, w pierwszej kolejności powielony zostanie w województwie małopolskim. Docelowo zamierzeniem pomysłodawców i realizatorów tego projektu jest szerokie promowanie i propagowanie idei WGS w celu multiplikacji podobnych rozwiązań w całym kraju dla ogólnie rozumianego dobra społecznego. W odniesieniu do funkcji ekonomicznych i wykorzystania luki rynkowej – na uwagę zasługuje możliwość pozyskania, głównie przez drobne gospodarstwa, nowych źródeł dochodu. To również doskonała sposobność na poszerzenie swej dotychczasowej oferty, którą dysponowały np. gospodarstwa opiekuńcze, edukacyjne i „agroturystyczne”.

¹⁸ Knapik W.: Community-based Social Farming (CSF) and its Educational Functions. „Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych”, nr 2, 2017.

Rys. 1. Struktura Wspólnoty Gospodarstwa Społecznego
Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 2

Analiza SWOT dla Wspólnoty Gospodarstwa Społecznego

<p style="text-align: center;">Mocne strony</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wdrażanie idei spółdzielczości • Kontakt z naturą, ochrona krajobrazu • Edukacja • Podnoszenie jakości życia • Dostarczanie spersonifikowanych usług społecznych • Wsparcie dla rodzin • Zaangażowanie młodych rolników • Korzyści społeczne – włączenie społeczne, więzi, nieformalne sieci społeczne, świadomość ekologiczna • Korzyści ekonomiczne – dodatkowe źródło dochodu 	<p style="text-align: center;">Słabe strony</p> <ul style="list-style-type: none"> • Społeczna odpowiedzialność • Łączenie wielu sektorów i polityk (rolnictwo, polityka rolna, polityka społeczna, zdrowie, edukacja, opieka społeczna)
<p style="text-align: center;">Szanse</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zrównoważony i wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich • Alternatywa lub poszerzenie działalności gospodarstw agroturystycznych, edukacyjnych lub opiekuńczych • Racjonalne wykorzystanie potencjału małych gospodarstw • Rozwój i popularyzacja wiedzy – multidyscyplinarność 	<p style="text-align: center;">Zagrożenia</p> <ul style="list-style-type: none"> • Awangarda, brak wsparcia, brak lobbingu • Inwestycje • Korzyści, zarówno ekonomiczne, jak i społeczne, odłożone w czasie

Zródło: Opracowanie własne.

Z analizy SWOT (tabela 2), która poprzedza szersze zaistnienie WGS w Polsce, wynika, że jej mocnymi stronami są między innymi: wdrażanie idei spółdzielczości, kontakt z naturą, więzi społeczne, integracja międzypokoleniowa, usługi społeczne, edukacja oraz korzyści ekonomiczne – pozyskanie dodatkowych źródeł dochodu. Natomiast słabą stroną jest przede wszystkim społeczna odpowiedzialność oraz konieczność łączenia wiele sektorów i polityk (rolnictwo, polityka rolna, polityka społeczna, zdrowie, edukacja, opieka społeczna). Do szans WGS można głównie zaliczyć zrównoważony i wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz racjonalne wykorzystanie potencjału małych gospodarstw. Zagrożeniami są: awangarda, brak wsparcia, brak lobbingu, konieczność ponoszenia inwestycji oraz, odłożone w czasie, korzyści zarówno ekonomiczne, jak i społeczne.

5. Zakończenie

Dynamicznie zmieniająca się rzeczywistość społeczna na obszarach wiejskich wymusza od rolników i pozostałych mieszkańców wsi podejmowanie nowych wyzwań. Ogniskują się one głównie na próbach pozyskania nowych, pozarolniczych źródeł dochodu. W warunkach silnej konkurencji zwłaszcza właściciele drobnych gospodarstw znajdują się w niekorzystnej sytuacji. Szansą dla nich może być współpraca z innymi rolnikami i podmiotami, co wzmocni

ich pozycję na rynku. Warto więc sięgnąć do sprawdzonych form współdziałania, jak różnego rodzaju kooperatywy i spółdzielnie.

W dojrzałych gospodarkach działalność spółdzielni wiejskich przyczyniała się nie tylko do podnoszenia jakości gospodarki żywnościowej, ale przekładała się także poprzez swą aktywność na stymulowanie rozwoju lokalnej społeczności. Te doświadczenia świadczą, że właśnie spółdzielcze działania przynoszą najlepszą korzyść na rzecz sprawnego funkcjonowania w sferze produkcyjnej, co wprost przekłada się na dodatnie wyniki ekonomiczne¹⁹. Jednak te prawie dwa wieki rozwoju spółdzielczości, to przejaw przede wszystkim aktywności społeczno-gospodarczej lokalnych społeczności a nie wyraz ideologicznych sugestii. To solidna baza kapitału społecznego, którego nie można zmarnować²⁰. „Każda, nawet najuboższa społeczność posiada pewien kapitał społeczny, określoną strukturę motywacyjną, swoje wartości, formy solidarności społecznej i lokalne autorytety. Ludzie, którzy już dla siebie niewiele oczekują, gotowi są jednak coś poświęcić dla swoich dzieci, rodziny czy społeczności lokalnej”²¹. W systemach wolnorynkowych spółdzielnie są naturalną przeciwwagą dla zachodzących zmian społeczno-gospodarczych, a spółdzielczość pomaga zachować narodową i lokalną kulturę i tradycję oraz rodzinny wymiar gospodarowania, a to z kolei przyczynia się do powstawania nowych więzi społecznych. Przykładają również dużą rolę do ochrony lokalnego środowiska. Swoimi posunięciami spółdzielnie przyczyniają się do wypracowania wspólnego konsensusu w relacjach klient–producent, co również jest impulsem do skrócenia drogi produktu od rolnika do konsumenta²².

Wspólnota Gospodarstwa Społecznego, która jest prekursorem i awangardą nowej formy przedsiębiorczości wiejskiej, nawiązującej do idei spółdzielczości, wykorzystuje synergiczny potencjał jednostek i całej skupionej wokół niej społeczności. Idea WGS zakłada, iż korzyści materialne to nie główny cel działania tej wspólnoty, lecz misja spajająca wszystkich interesariuszy tego przedsięwzięcia.

¹⁹ Brodziński M.G.: Spółdzielczość obsługująca wieś i rolnictwo w okrasie przekształceń ustrojowych. Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2005.

²⁰ Śliwiński A.: Spółdzielczość w Polsce w świetle ekonomii społecznej, [w:] Skoczek T. (red.): Spółdzielczość w budowie społeczeństwa obywatelskiego – historia i współczesność. Muzeum Niepodległości, Warszawa 2013.

²¹ Bartkowski J.: Rola spółdzielczości bankowej w wytworzeniu kapitału społeczno-kulturowego Wielkopolski, [w:] Gmitruk J., Korneć G., Matusak P. (red.): Historia społeczna – kultura – spółdzielczość: studia i szkice dedykowane prof. dr hab. Zofii Chyrze-Rolicz. Pracownia Wydawnicza UPH w Siedlcach, Siedlce 2014.

²² Boguta W. i in. (red.): Spółdzielczość wiejska jako jedna z głównych form wspólnego gospodarczego działania ludzi. Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa 2011.

Bibliografia

1. Bank Danych Lokalnych, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start>.
2. Bartkowski J.: Rola spółdzielczości bankowej w wytworzeniu kapitału społeczno-kulturowego Wielkopolski, [w:] Gmitruk J., Korneć G., Matusak P. (red.): Historia społeczna – kultura – spółdzielczość: studia i szkice dedykowane prof. dr hab. Zofii Chyrze-Rolicz. Pracownia Wydawnicza UPH w Siedlcach, Siedlce 2014.
3. Boczar K., Szelązek T., Wala F.: Węzłowe problemy przełomu w polskiej spółdzielczości rolniczej przy przechodzeniu do gospodarki rynkowej, [w:] Pudelkiewicz E., Wierzbicki Z.T. (red.): Spółdzielczość rolnicza w gospodarce rynkowej. Doświadczenia i przyszłość. Spółdzielczy Instytut Badawczy, Warszawa 1993.
4. Boguta W. i in. (red.): Spółdzielczość wiejska jako jedna z głównych form wspólnego gospodarczego działania ludzi. Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa 2011.
5. Brodziński M.G.: Spółdzielczość obsługująca wieś i rolnictwo w okrasie przekształceń ustrojowych. Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2005.
6. Brzozowski B.: Spółdzielczość wiejska w aktywizacji środowisk lokalnych na tle jej współczesnych problemów. Małopolskie Stowarzyszenie Doradztwa Rolniczego, Kraków 2005.
7. Chmieliński M.: Atomizm a indywidualizm. Rozważania nad myślą polityczną i prawną Wilhelma von Humboldta. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004.
8. Dąbrowska M.: Ręce w uścisku, [w:] Błesznowski B. (red.): Kooperatyzm, spółdzielczość, demokracja: wybór pism. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014.
9. Domagalski A.: Wyzwania stojące przed spółdzielczością w III RP, [w:] Skoczek T. (red.): Spółdzielczość w budowie społeczeństwa obywatelskiego – historia i współczesność. Muzeum Niepodległości, Warszawa 2013.
10. Drozd-Jaśniewicz I., Wiatrak A.P.: Spółdzielczość wiejska w gospodarce rynkowej (uwarunkowania działania i zmian). Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa 2003.
11. Dyka S.: Polska Spółdzielczość po integracji z Unią Europejską. Warszawska Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2004.
12. Knapik W.: Zmiany na polskiej wsi w perspektywie Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020. „Europa Regionum”, t. XXII, 2015.
13. Knapik W.: Community-based Social Farming (CSF) and its Educational Functions. „Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych”, nr 2, 2017.
14. Knapik W., Kowalska M.: Zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce na tle procesów społeczno-ekonomicznych i demograficznych. „Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych”, nr 1, 2014.

15. Kozera A.: Transformacja spółdzielczości wiejskiej oraz jej skutki społeczno-gospodarcze i polityczne. Wydawnictwo „U Poety”, Kielce 2013.
16. Ławniczak I.: Rolnicza spółdzielczość produkcyjna w Wielkopolsce w latach 1949-1974. PWN, Warszawa-Poznań 1977.
17. Magdoń A.: Teoretyczne aspekty rozwoju spółdzielczości w Polsce w latach 1945-1975. Instytut Ekonomii KUL, Wydział Zamiejscowy Nauk o Społeczeństwie, Stalowa Wola 2008.
18. Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie: „Rolnictwo społeczne: zielone usługi terapeutyczno-opiekuńcze oraz polityka społeczna i zdrowotna” (opinia z inicjatywy własnej) 2013/C 44/07, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52012IE1236>.
19. Starosta P.: Więź społeczna z organizacjami masowymi w społecznościach wiejskich, [w:] Gorlach K., Seręga Z. (red.): Wieś polska w procesach transformacji ustrojowej. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1993.
20. Śliwiński A.: Spółdzielczość w Polsce w świetle ekonomii społecznej, [w:] Skoczek T. (red.): Spółdzielczość w budowie społeczeństwa obywatelskiego – historia i współczesność. Muzeum Niepodległości, Warszawa 2013.
21. Vinogradnik K. i in.: Funkcjonowanie różnych form działalności spółdzielczej na obszarach wiejskich – studia przypadków, [w:] Spółdzielczość w świadomości rolników i doradców oraz praktyczne wykorzystywanie idei spółdzielczej do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. CDR w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków 2013.